

Radu MÂRZA

Călători
și pacienți români
la Karlsbad

O istorie culturală a mersului la băi
pe la 1900

Cuvânt-înainte de Alin Ciupală

POLIROM
2022

© 2022 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Alte Wiese, artera comercială a Karlsbadului, circa 1910
(carte poștală din colecția privată a autorului)

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

MĂRZA, RADU

Călători și pacienți români la Karlsbad: o istorie culturală a mersului la băi pe la 1900 / Radu Mărza; cuvânt-înainte de Alin Ciupală. – Iași: Polirom, 2022

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-46-9007-7

I. Ciupală, Alin (pref.)

94

Printed in ROMANIA

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i> (Alin Ciupală)	7
Introducere. „Cel dintâi loc de cură din lume”	9
Capitolul I. „Cel mai frumos spital al Europei” (Istoria Karlsbadului)	27
Capitolul II. „Mecca balneologilor” (Medicină și medici români la Karlsbad)	65
Capitolul III. „La ape, birturi, pe promenade auzi românește la fiecare pas” (Vizitatorii români la Karlsbad)	123
Capitolul IV. Capitala de vară a Europei (Politică internațională la Karlsbad)	223
Capitolul V. „Mi-a sosit deunăzi un teanc de gazete din țară, un odios pachet de minciuni” (Politică românească la Karlsbad)	259
Capitolul VI. Vara, obligatoriu, la Karlsbad (Mondenități)	295
Capitolul VII. „Este apa care pe la noi se plătesce în prețul vinului...” (Karlsbadul economic)	345
Capitolul VIII. „Gara inundată de lume, mulțimea de birje...” (Transporturile la Karlsbad)	405
<i>Anexă. Articole de presă</i>	447
<i>Bibliografie</i>	467
<i>Indice de nume și locuri</i>	479

„Luatul apelor” este mai mult decât simpla consumare a unor ape minerale, într-o cantitate prescrisă cu strictete de medici și având un gust cel mai adesea oribil. Este un ritual. Apele erau „luate” la izvor din pahare de porțelan, „cu cioc”, din care apa era sorbită cu înghițituri mici, iar medicii mai recomandau ca „luatul apelor” să se facă într-o deplină stare de liniște sufletească, sub forma unei plimbări lejere pe aleile stațiunii. Mișcarea și petrecerea timpului în aer liber erau complementare procedurilor balneare, inclusiv „luatului apelor” la izvor¹, constituind cea mai frecventă recomandare pe care medicii o făceau oricărei categorii de pacienți suferind de orice fel de afecțiuni.

Uneori, ritualul „luatului apelor” se făcea „cu parasolul în mână”². Când vremea era urâtă sau în caz de ploaie, „Kurgaștii” aveau la dispoziție colonadele sub care se puteau adăposti pentru a-și „savura” porțiile de apă minerală. Prima colonadă a fost ridicată în 1827, în deceniile următoare la Karlsbad fiind ridicate cinci asemenea construcții reprezentative pentru arhitectura stațiunilor balneare, importante spații de socializare (vezi capitolul I). Toată lumea, indiferent de starea socială, în ordinea sosirii la izvor, „bea apa rânduită și se preumblă la umbră sau, pe ploaie, sub galerii”, ne asigură Gheorghe Asachi³.

Multe dintre întâlnirile de la Karlsbad, pe care diferiți vizitatori români le relatează, au loc tocmai pe aleile din preajma izvoarelor sau în zona colonadelor, pentru că acela era un spațiu în care, ar spune Demostene Botez, vizitatorii stațiunii se întâlneau indiferent de clasă și stare materială și se comportau pe deplin „democratic”. Acolo puteai întâlni regi, prim-miniștri, scriitori, artiști, amici sau inamici politici, cunoștințe... Acolo doamnele își etalau toaletele⁴. Așa cum am văzut mai sus, „carnetele de vilegiatură” de pe la 1910 vorbesc despre numeroși români care se găseau în același moment la Karlsbad; din București trebuie să fi fost în același timp peste 100 de persoane, așadar întâlnirile cu cunoștințe erau inevitabile.

Unii pacienți încearcă să evite – fără succes – contactele sociale, așa cum face în septembrie 1923 prim-ministrul României, Ion I.C. Brătianu:

Le-a venit cam greu acestor oameni să se dea bătuți, și astfel, la început, ei îi ațineau calea pur și simplu! Neputând să-l prindă la ape, deoarece d-sa venea la „Marktbrunn” la 6 dimineața, ei se postau, pe la ceasurile 10, în fața institutului de mecanoterapie, îl pândeau când ieșea de la ședința de gimnastică, și îl luau în primire la ușă⁵.

1. László Kósa, *op.cit.*, pp. 143-144.

2. Iosif Vulcan în *Familia*, 18 august 1896, p. 392; Vladimír Křížek, *op.cit.*, p. 208.

3. Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. II, p. 424.

4. Vladimír Křížek, *op.cit.*, p. 208.

5. *Adevărul*, 5 septembrie 1923, p. 1.

Karlsbad, izvoarele Mühlbrunn și Neubrunn la jumătatea secolului al XIX-lea
(*Karlsbader Gedenkbuch...*, 1858)

„Kurgaștii” leneși sau comozi ratau această dimensiune socială a „luatului apelor” la izvor și a plimbatului pe sub colonade și își trimiteau servitorii să le aducă „apele” direct în camera de hotel. Era un obicei criticat de medici deja în veacul al XVIII-lea (David Becher, mai apoi Jean de Carro), pe care îl ironizează și Demostene Botez (vezi mai sus): „căci apa de la ora șapte denunță vârsta cu ostilitate și cruzime”, astfel că „prima procesiune de dimineața o fac oamenii de serviciu”, în locul pacienților sus-puși¹.

După „luatul apelor” la izvor, „Kurgaștii” se întorceau la hotelurile și pensiunile unde locuiau și luau micul dejun. Uneori îl luau în oraș, la unul dintre numeroasele restaurante sau la o terasă. Urmau apoi, eventual, procedurile balneare. Din păcate, vizitatorii români nu prea vorbesc despre ele, probabil pentru că nu le considerau interesante și, poate, din pudoare. O mărunță referință din acest punct de vedere am văzut în ceea ce-l privește pe Ion I.C. Brătianu, care, la începutul toamnei lui 1923, urma proceduri de gimnastică (gimnastică medicală?) la „institutul de mecanoterapie”².

Hotelurile și restaurantele sunt foarte numeroase la Karlsbad și totuși stațiunea făcea adeseori cu greu față afluenței de vizitatori; uneori este greu de găsit, în ultimul moment, cazare... De altfel, vizitatorii tradiționali preferau să revină, an de an, la vechile locuri de cazare, așa cum

1. *Ibidem*, 3 septembrie 1936, p. 3.

2. *Ibidem*, 5 septembrie 1923, p. 1.

proceda Constantin Mille, și, de asemenea, să ia masa la aceleași restaurante și terase¹. Unele ghiduri de călătorie recomandau vizitatorilor care soseau în stațiune fără a avea hotel rezervat să se cazeze pentru o noapte la un hotel oarecare, iar a doua zi să caute cazarea potrivită². În epoca interbelică, de rezervarea hotelului se vor ocupa agențiile de voiaj (vezi capitolul VII). Hoteluri și restaurante sunt de toate categoriile și pentru toate buzunarele; unele surse, precum ghidul de călătorie *Carlsbad și împrejurimile lui...* (1899) sau Grigore Graur în articolele sale, ne transmit cu mare precizie prețurile sau alte informații privitoare la locuințe (inclusiv *Regulamentul Statului pentru închirierea locuințelor*, „pe care-l recomandăm vizitatorilor să-l citească cu luare aminte”), restaurante, cafelele, cofetării, chioșcuri, terase și grădini de vară³.

Cele mai renumite hoteluri frecventate de români sunt Grand Hotel Pupp și Grand Hotel Imperial, fiecare având și restaurante foarte apreciate. „Cel mai imposant e otelul Pupp, centrul vieții din Karlsbad”, mărturisește Iosif Vulcan în 1896⁴. Unii vizitatori români locuiesc la hotelurile Belle Alliance, Bristol, Britannia, Loib, Continental, Englisher Hof, Fassmann, Kaiser von Österreich, New York, Paradies, Post, Quirinal, Richmond, Rubin, Savoy, Schwedisches Haus, Weisser Schwan, Westphalia, Zum goldenen Schild. În timpul Primului Război Mondial, când la Karlsbad încep să sosească într-o proporție mai mare ofițeri chezaro-craiești, aceștia sunt cazați în stabilimentele balneare ale armatei (K.u.K. Militär-Badehaus). Ne putem face o părere asupra hotelurilor unde au locuit vizitatorii români din lungile liste de vizitatori publicate de municipalitate în *Karlsbader Kurliste*, din care am redat în cuprinsul acestui capitol câteva extrase.

Dintre restaurantele și terasele frecventate, vizitatorii români pomenesc înainte de toate restaurantele de la Grand Hotel Pupp, Posthof, Café Kaiserpark (unde a fost făcută celebra fotografie „literară” de la 1911), Café Park Schönbrunn, terasa Hotelului Loib sau Café Modern. Unele restaurante și terase aveau propriile orchestre, care cântau pentru clienți (spre exemplu, restaurantul de la Grand Hotel Pupp sau restaurantul Savoy-Westend).

Pe aleile stațiunii și în preajma destinațiilor preferate de vizitatori pentru scurte plimbări, la punctele de belvedere funcționau terase unde

1. Marina Soroka, *op.cit.*, p. 43.

2. Ludwig Sipöcz, Josef Ruff, *op.cit.*, p. 47.

3. Lista hotelurilor și a altor spații de cazare în *Carlsbad și împrejurimile lui...*, pp. 99-108. Pentru lista restaurantelor și cafenelelor, inclusiv principalele feluri de mâncare în limbile română și germană, vezi *ibidem*, pp. 109-122.

4. Iosif Vulcan, *art.cit.*, p. 392.

se putea bea o „cafea cu lapte reparatoare” sau se puteau consuma gustări, așa cum mărturiseau Demostene Botez¹ și Constantin Argetoianu, care ne-a lăsat și definiția acelor *Kaffeehäuser*: „Cafenele speciale în care se găsea[u] o cafea minunată, șuncă excelentă și ouă proaspete”².

Am văzut mai sus cum descria Gheorghe Asachi la jumătatea secolului al XIX-lea posibilitățile de a lua masa la Karlsbad: „Degiurnarea se face au prin grădini [terase], chioscuri așezate pe stânci, în pădure, sau pe la cafenele înșirate pe strada numită Vize [Alte Wiese], ce samănă unui salon împodobit cu magazii din ambe laturi, iar pe la mizloc sunt sute de mese cu oaspeți”³.

Cafeaua de Karlsbad era bună și renumită nu numai acolo, ci și în România. Reteta ei era „dezvăluită” cititorilor în 1912 de redacția *Gazetei ilustrate*, la rubrica „Carnetul menajerei”:

Renumita procedare a preparării cafelei în Karlsbad constă tocmai în faptul că boabele de cacao [care se adaugă la cafeaua proaspăt râșnită] se încălzesc întâi într-o cutie închisă de tinichea și se amestecă cu cafeaua destinată pentru râșnit tocmai în ultimul moment al întrebuițării. Dacă nu avem la îndemână decât apă de puț, i se adaugă un mic vârful de cuțit de natron oxigenat cu carbon. Apa trebuie să fie proaspătă și să se fiarbă repede la foc tare. Niciodată să nu se întrebuițeze la cafea apă stătută⁴.

Oare acesta să fi fost secretul cafelei de Karlsbad, gustată de atâtea mii și mii de vizitatori ai stațiunii?

Cafeaua servită la terasă era un mic ritual, despre care pomenesc Alexandru Vaida-Voevod, George Coșbuc, Hortensia Papadat-Bengescu, Demostene Botez („dimineața și la patru”); în 1936, acesta din urmă făcea elogiul cafenelelor din Karlsbad, în care clientul revine cu plăcere și începe să capete obișnuințe:

Cafenelele acestea rustice și colorate, ca și cafeaua cu lapte propriu-zisă, constituiesc prima și nevinovata delectare de la Karlsbad. E o siestă agreabilă și visătoare în condiții admirabile de civilizație și frumuseți naturale. De la un timp, repetând siesta aceasta dimineața și la patru, încep să te cunoască fetele care servesc, să te obișnuiești cu aceeași masă, în același loc; capeți ticuri de pensionar, și suferi ca de-un deranj în ziua în care trebuie să lipsești⁵.

1. *Adevărul*, 3 septembrie 1936, p. 3. Vezi și Constantin Mille, *op.cit.*, p. 2.

2. Constantin Argetoianu, *op.cit.*, vol. VII, p. 53.

3. Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. II, p. 424.

4. *Gazeta ilustrată*, 15 septembrie 1912, p. 7.

5. *Adevărul*, 3 septembrie 1936, p. 3.

Pe lângă restaurante, terase și cafenele, trecătorii întâlnesc în drumul lor „prăvălii de tot felul”, magazine răspândite atât de-a lungul corsoului și al principalelor străzi ale stațiunii, mai ales pe artera principală Alte Wiese, cât și pe aleile umbrite de copaci seculari din parcuri. Vizitatorii Karlsbadului au apreciat dinamismul comercial al străzilor din centrul stațiunii, iar Iosif Vulcan constata cu satisfacție că „poți să-ți cumperi tot ce ochii îți poftesc. Parcă ești în Viena”¹. Demostene Botez vorbea, foarte plastic, despre „cura de vitrine”:

Alte Wiese este strada vitrinelor elegate. Toată lumea, bărbați și femei, face cură de vitrine. Cura constă în mersul lent și indolent prin fața vitrinelor, cu opriri obligatorii la fiecare dintre ele².

Magazinele deschid odată cu primii pacienți care sosesc devreme „să ia apele” la Mühlbrunn, iar băutul apelor minerale este asociat cu privitul vitrinelor sau chiar cu cumpărăturile:

Știu că omul plimbăreț la ora șapte, cu paharul de apă în mână, e un contemplativ singur și slab, și un contemplativ devine ușor un client. De cele mai multe ori, înghițitura sistematică de apă are loc în fața unei vitrine. Omul bea și se uită la o cravată³.

Așa cum avea să observe autorul anonim al articolului din *Adevărul* din 1923 dedicat lui Ion I.C. Brătianu, în preajma magazinelor se produce o democratizare, încât, prim-ministrul și însoțitorii săi fiind la plimbare, prințesele care-l însoțesc intră în lăptărie, iar el însuși intră „într-o dughe-niță mică, de unde nu putea să cumpere decât ac și ață, degetar sau niscaiva nasturi”⁴. Și această mică răutate la adresa prim-ministrului de atunci al României face parte din spectacolul străzii, pe care l-a zugrăvit atât de frumos în cuvinte Demostene Botez.

Dacă strada este spectacol, Karlsbadul înseamnă și *atmosferă*, cu o puternică încărcătură socială, iar aceasta i-a sedus pe toți românii care ne-au lăsat însemnări despre șederea lor în stațiune. Primul a fost boierul Barbu Știrbei, urmat de Gheorghe Asachi, Iosif Vulcan, Benno Brănișteanu, Constantin Argetoianu, Demostene Botez etc.

1. *Familia*, 18 august 1896, p. 392; Vladimír Křížek, *op.cit.*, p. 208.

2. *Adevărul*, 21 august 1936, p. 3.

3. Demostene Botez, în *ibidem*, 3 septembrie 1936, p. 3. Vezi și la Iosif Vulcan, *art.cit.*, p. 392.

4. *Adevărul*, 5 septembrie 1923, p. 1.

La Karlsbad, boierul Barbu Știrbei a descoperit o viață socială de o bogăție la care în Valahia nici nu putea visa. Și-a făcut atât de multe cunoștințe („prieteni”), încât „așa trăesc chiar ca și când aș fi acas[ă]”. A fost cu siguranță fascinat de ritualul băutului apei minerale la izvor, „unde sânt cincisăză sute domni și doamne, cântă muzica până isprăvim apa, apoi facem șpațiri pă la grădini”, în acordurile muzicii de orchestră¹. O experiență autentică de stațiune balneară, cu câțiva ani înainte de 1800.

Jumătate de secol mai târziu, Gheorghe Asachi este la rândul lui încântat de stațiune, de „luatul apelor” la izvoare, de plimbatul pe sub galerii (colonade), de Alte Wiese, de terase, restaurante și magazine, nu în ultimul rând de concertele care însoțeau preumblarea pacienților².

După alte patru decenii, în 1896, Iosif Vulcan surprinde o lume elegantă, după toate standardele *Belle Époque*:

Luăm o birjă și dăm jos la vale. În giur de tine, în dreapta și în stânga, tot case mari cu câte două etajuri. Toate, oteluri și restaurante cu grădini, prevălii de tot felul, cofetării și chioscuri, pe pereți afișuri cari anunță concerte și alte petreceri. Totul parcă vrea să-ți facă niște momente plăcute. Numai ploaia nu contenește.

[...] ne aflăm într-un oraș elegant. Ploaia nu contenea, cu toate aceste strada era plină de lume, care se plimbă prin colonade și cu parasolul în mână, conversând vesel și oprindu-se din când în când înaintea vitrinelor prevăliilor de tot soiul.

Ne coborâm și facem parte și noi din mulțimea plimbătoare. Tot oteluri și oteluri, printre cari cel mai imposant e otelul Pupp, centrul vieții din Karlsbad, având înaintea și un parc umbros, unde cântă muzica. Peste drum un bazar lung cu prevălii, unde poți să-ți cumperi tot ce ochii îți poftesc. Parcă ești în Viena³.

După război, vizitatorii români se bucură din nou de atmosfera stațiunii. Ziaristul Benno Brănișteanu compară Karlsbadul cu Marienbadul și nu are decât cuvinte de laudă. Observațiile sale sunt printre cele mai importante mărturii despre atmosfera care li se oferă vizitatorilor stațiunii:

mi se pare că nicăieri nu am găsit o așa grijă de vizitatori, ca tocmai în aceste stațiuni. Hotelurile, restaurantele, cafenelele, lăptăriile, băile – totul este combinat pentru a face viața cât mai agreabilă, cât mai neturburată. Nu există în aceste stațiuni motiv de enervare. Totul e organizat pentru a preîntâmpina

1. Nicolae Iorga, „Un boier oltean la Karlsbad...”, loc.cit., pp. 221-222.

2. Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. II, p. 424.

3. Iosif Vulcan, art.cit., p. 392.